

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ

Іваницький Андрій Миронович,

асистент кафедри цивільного права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

адвокат

У статті констатовано, що в основі поняття «форма захисту» прав знаходиться особа або уповноважений суб'єкт, який безпосередньо буде застосовувати способи захисту, що спрямовані на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права особи. Також встановлено, що форма захисту прав у наукових колах визначається з різних суб'єктивних сторін та базується на розумінні, що саме є в основі «форми захисту» та який критерій класифікації для аналізу беруть за основу. Встановлено, що класифікації за тим чи іншим критерієм недостатньо відтворюють правовий вибір особи щодо порядку та суб'єкта захисту його порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Зокрема, захист міжнародними органами, до прикладу Європейським судом із прав людини, несправедливо був залишений поза межами класифікацій, а також неможливо зі впевненістю віднести його до тієї чи іншої форми захисту за вищезазначеними критеріями.

Проаналізовано класифікацію форм захисту за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами, між якими є спір, виділяючи при цьому: вирішення спору юрисдикційним актом однією із сторін спірного правовідношення; вирішення спору актом органу, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаного з одним чи обома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими чи організаційними відносинами; вирішення спору органом, який не є учасником спірного правовідношення і який не пов'язаний правовими чи організаційними правовідносинами, окрім процесуальних.

Запропоновано класифікацію форм захисту прав залежно від ієрархії юрисдикцій, а саме: виділено національну та міжнародну форму захисту, до якої віднесено захист, який здійснюється міжнародними установами, організаціями або безпосередньо, або через відповідні судові установи. Виділено щодо міжнародної форми захисту прав специфічні ознаки, такі як наднаціональність, найвища та остаточна юридична сила рішення суб'єкта, який знаходиться в основі такої форми захисту. Зазначено, що звернення особи до міжнародної форми захисту прав може бути підставою для перегляду судових рішень у зв'язку із виключними обставинами, навіть тих, які набрали законної сили. Цей факт демонструє, що за рівнем ієрархії міжнародна форма захисту має превалюючу позицію порівняно із національними судами як формою юрисдикційного захисту національного рівня.

Ключові слова: захист прав, форма захисту прав, класифікація форм захисту, міжнародна форма захисту прав, національна форма захисту прав, правова характеристика, Європейський суд із прав людини, наднаціональність.

Ivanytskyi Andrii. Legal characteristics of international mechanisms of protection of rights

The article states that the concept of «form of protection» of rights is based on a person or an authorized entity that will directly apply the methods of protection aimed at restoring the violated, unrecognized or disputed rights of the person. Also, it was found that the form of protection of rights in scientific circles is determined by various subjective parties and is based on the understanding of what is the basis of the «form of protection» and what classification criteria for analysis are taken as a basis. It has been established that classifications according to one or another criterion do not sufficiently reproduce a person's legal choice regarding the procedure and subject of protection of his violated, unrecognized or disputed right. In particular, protection by international bodies, such as the European Court of Human Rights, has not been rightly left out of the classifications, and it is not possible to classify with certainty any form of protection according to the above criteria.

The classification of forms of protection according to the nature of the relationship of the jurisdiction with the parties between which there is a dispute is analyzed, highlighting: the resolution

of the dispute by a jurisdictional act by one of the parties to the dispute; settlement of a dispute by an act of a body that is not a party to the disputed legal relationship, but is related to one or both parties to the disputed legal relationship by the relevant legal or organizational relations; dispute resolution by a body that is not a party to the disputed legal relationship and which is not related by legal or organizational legal relations other than procedural.

It was proposed to classify the forms of protection of rights depending on the hierarchy of jurisdictions, namely: the national and international forms of protection, which included protection provided by international institutions, organizations, either directly or through relevant judicial institutions. There are specific features of the international form of protection of rights – supranationality, the highest and final legal force of the decision of the entity that is the basis of this form of protection. It is stated that a person's application to the international form of protection of rights may be a ground for review of court decisions in connection with exceptional circumstances, even those that have entered into force. This fact demonstrates that, according to the level of hierarchy, the international form of protection has a predominant position in comparison with national courts as a form of jurisdictional protection at the national level.

Key words: *protection of rights, form of protection of rights, classification of forms of protection, international form of protection of rights, national form of protection of rights, legal characteristics, European Court of Human Rights, supranationality.*

Розпочинаючи своє дослідження щодо правової характеристики міжнародної форми захисту цивільних прав, варто зазначити, що як поняття «захист», так і категорія «форма захисту» не знайшли свого легального та чіткого визначення як на національному, так і на міжнародному рівні. Також у правовій доктрині відсутнє одностайне їхнє розуміння, адже нині присутня жвава дискусія щодо розуміння та змістовного насичення вказаних понять. Водночас, не вдаючись до характеристики основних концепцій щодо розуміння «захисту» як поняття в аспекті цивільних прав, вважаємо, що без окреслення його меж неможливе подальше дослідження щодо його елементу – «форми» – в аспекті міжнародного рівня. Тому зазначаємо, що, на нашу думку, захист прав можливо визначити як вид правового впливу на суспільні відносини, що полягає у застосуванні особою або іншим уповноваженим суб'єктом визначених правовими нормами (квазіправовими нормами) способів захисту, які має право застосовувати така особа або інший уповноважений суб'єкт, спрямованих на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права особи у разі його порушення або протиправного на нього посягання.

Переходячи до дослідження «форми захисту» прав, зауважимо та звернемо увагу на значення терміна «форма» у тлумачних словниках [1, с. 1328], [2, с. 693–694], [3, с. 284]. Так, під «формою» слід розуміти тип, будову, спосіб організації чого-

небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний із його сутністю, змістом; сукупність прийомів, способів, елементів техніки виконання тощо.

На основі цих визначень можна сформувати спільні характерні ознаки, які закріплюються за терміном «форма» як певною категорією, яка має однорідну будову та організацію, що відображає сам процес його здійснення, зовнішній вияв явища, пов'язаний із його сутністю, змістом, та певні виняткові прийоми, способи та елементи техніки, які визначають його індивідуальність, вирізняють його серед інших подібних.

Розуміння поняття «форма захисту» прав серед науковців визначається з різних суб'єктивних сторін та базується на розумінні, що саме є в основі «форми захисту» та який критерій класифікації для аналізу той чи інший дослідник бере за основу.

Зокрема, В.В. Болгова [4, с. 14] стверджує про необхідність відмежувати категорію «форма захисту суб'єктивного права» від суміжних категорій – «процесуальна форма», «юридичний процес», «механізм захисту права», «спосіб захисту», «форма правового захисту», «форма вирішення спорів» – для того, щоби внести певну ясність і впорядкувати понятійний апарат теорії права в розглянутій сфері. Як стверджують Г.А. Свердлик і Е.Л. Страунінг [5, с. 37], форма захисту вказує на суб'єкта, що здійснює заходи захисту, тим самим визначаючи його як основну, кваліфікуючу ознаку однієї форми щодо інших.

Тобто можна зробити висновок, що в базисі поняття «форма захисту» прав перебуває особа або уповноважений суб'єкт, який безпосередньо буде застосовувати способи захисту, спрямовані на відновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права особи.

Варто зазначити, що більшість науковців, коли досліджують, аналізують «форму захисту» прав, ставлять в основу суб'єктний критерій, який приводить до «класичної» класифікації форм захисту на юридичну та неюридичну форму [6, с. 165]. Різні науковці по-різному визначають, які саме суб'єкти входять до юридичної, а які – до неюридичної форми захисту. Існують такі правові позиції з цього питання: юридична форма захисту – це лише форма захисту, яка притаманна суду, а до неюридичної відносяться усі інші уповноважені суб'єкти та сама особа [7, с. 115]; юридична форма захисту визначається як сукупність способів захисту, що здійснюється органами влади та посадовими особами, відповідно неюридичною формою захисту є сукупність способів захисту, що здійснюються особою, яка не здійснює свої владні функції чи посадові обов'язки [8, с. 153]; межами юридичної форми захисту охоплюється захист у судовому (загальний порядок) і в адміністративному порядку (спеціальний порядок), а до неюридичної форми належать усі інші суб'єкти, зокрема і сама особа.

Водночас неможливо не погодитися із Т.М. Підлубною [9, с. 41], що розуміння форми захисту прав як певного порядку захисту прав тим чи іншим юридичним органом не виправдано звужує зміст форми захисту, оскільки ці поняття є самостійними за змістом, а порядок – поняття більш процесуальне.

Також у наукових колах [10, с. 113] стверджується думка, що використання терміна «юридичний захист» в аспекті форми захисту є не завжди коректним. Якщо такою формою захисту охоплюються всі випадки несамоїтного захисту прав, зокрема і нотаріальний захист прав, то є не зовсім вдалим використання поняття «юрисдикція» щодо діяльності приватних нотаріусів, наприклад, у довідкових виданнях «юрисдикція» розглядається як

коло повноважень суду або іншого адміністративного органа із правової оцінки конкретних факторів, серед них – вирішення спорів та застосування передбачених законом санкцій.

Тому варто звернути увагу також на інші спроби класифікації форм захисту прав, яку здійснюють у правовій доктрині.

Також варто зазначити про класифікацію форм захисту за характером зв'язку юрисдикційного органа зі сторонами, між якими є спір, виділяючи при цьому: 1) вирішення спору юрисдикційним актом однією із сторін спірного правовідношення; 2) вирішення спору актом органа, який не є учасником спірного правовідношення, але пов'язаного з одним чи обома учасниками спірного правовідношення відповідними правовими чи організаційними відносинами; 3) вирішення спору органом, який не є учасником спірного правовідношення і який не пов'язаний правовими чи організаційними правовідносинами, окрім процесуальних.

Ґрунтуючись на вищезазначеному критерії, Ю.К. Осипов [11, с. 93–99] виділяє державну, громадську, змішану та третейську форми захисту (вирішення юридичних справ). При цьому державну форму дослідник поділяє на адміністративну, арбітражну та судову; громадську – на профспілкову, колгоспну та кооперативну; змішану – на паритетну (орган, який розглядає спір про право, складається з однакової кількості представників зацікавлених сторін) і спільну (спір розглядається декількома самостійними органами одночасно), третейську – вирішення справ судом, які створені за домовленістю між громадянами.

Як зазначає І.В. Венедіктова [12, с. 27], під час аналізу форм захисту на предмет захисту ними охоронюваних законом інтересів можливо виділити такі: 1) захист цивільних інтересів судом; 2) захист цивільних інтересів Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування; 3) захист цивільних прав нотаріусом; 4) самозахист цивільних прав.

Водночас, на наше переконання, вищезазначені класифікації за тим чи іншим критерієм недостатньо відтворюю-

ють правовий вибір особи щодо порядку та суб'єкта захисту його порушеного, невизнаного або оспорюваного права. Зокрема, захист міжнародними органами, до прикладу Європейським судом із прав людини, несправедливо був залишений поза межами таких класифікацій, а також неможливо зі впевненістю віднести його до тієї чи іншої форми захисту за вищезазначеними критеріями.

Проте погоджуємось із думкою [6, с. 165], що калейдоскоп індивідуальних юридичних інтересів суб'єктів правовідносин є тим об'єктивним фактором, що визначає існування різних форм захисту суб'єктивного права та інтересу. При цьому індивідуальні юридичні інтереси громадян мають індивідуальний особистий характер, тому що їхній інтерес спрямований на задоволення власних потреб, а індивідуальний юридичний інтерес підприємств, організацій і установ має державний характер, тому що в цьому разі інтереси суб'єктів спрямовані на задоволення потреб загальнодержавного значення.

Тому вважаємо, що необхідно визначити власну класифікацію форм захисту прав, при цьому критерій має максимально широко визначити всі можливі форми юридичного захисту, зокрема і міжнародному формі захисту прав.

Так, варто зазначити, що Ю.В. Желіховська [6, с. 166], здійснюючи класифікацію форм захисту цивільних прав, залежно від порядку їх захисту виділила: судовий захист; адміністративний захист; захист нотаріусом; самозахист; захист за допомогою інших громадських, державних та міжнародних інституцій. Водночас не дуже зрозуміло, чому науковець визначає саме таку класифікацію, залежно від порядку, послідовності звернення, як: суд, державні та інші уповноважені органи, нотаріус, самозахист, інші інституції, зокрема міжнародні – адже перед зверненням до суду за захистом особа не обмежена звернутися до державних або інших уповноважених органів, нотаріуса або застосувати самозахист.

Відповідно до наукової позиції Є.О. Харитонова [13, с. 183], останній виділяє судову, адміністративну, нотаріальну, самозахисну та громадську форми захисту, залежно від природи юрисдикційного органа, що здійснює захист, також відносить до органів захисту міжнародні інституції.

О. Лаврін [14, с. 58] зазначає, що міжнародний захист як особлива форма захисту може виражатися у визначенні заходів із метою захисту сторін за зовнішньоекономічним договором та у звертанні в міжнародний комерційний арбітраж. Варто зазначити, що О.О. Посикалюк [15, с. 127] відносить захист прав міжнародними судовими органами до різновиду юрисдикційної форми захисту, яка, на його думку, є судовою формою захисту.

Тому, на нашу думку, доречно здійснити класифікацію форм захисту прав залежно від ієрархії юрисдикцій, а саме виділити національну та міжнародну форму захисту цивільних прав. До національної форми захисту віднесемо всі можливі форми захисту, які передбачені у положеннях національного законодавства, а до міжнародної відповідно – захист, який здійснюється міжнародними установами, організаціями або безпосередньо, або через відповідні судові установи.

Наш критерій, окрім іншого, ґрунтується на статті 55 Конституції України [16], яка закріплює, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Зокрема, одним із проявів такої міжнародної форми захисту є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, яка була ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [17] та набрала чинності для України з 11.09.1997 року, а тому Європейський суд із прав людини, згідно зі статтею 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного, зокрема, Україною порушення прав, викладених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або протоколах до неї.

Захист прав Європейським судом з прав людини є складовою частиною змісту пра-

вомочності щодо захисту останнім конвенційних прав особи, яке полягає в можливості звернення ним до Європейського суду із прав людини з приводу порушення його права, викладеного у положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та визнання Європейським судом із прав людини його порушенням і надання сатисфакції. Така форма захисту, на нашу думку, справедливо визначається однією із форм захисту прав, яке має свої особливості, такі як: суб'єкт застосування (Європейський суд із прав людини), засіб захисту та способи захисту.

Також варто зазначити, що результат захисту Європейським судом із прав

людини цивільних прав особи є підставою для перегляду судових рішень у зв'язку з виключними обставинами, навіть тими, які набрали законної сили. Цей факт демонструє, що за рівнем ієрархії міжнародна форма захисту має превалюючу позицію порівняно з національними судами.

Отже, на підставі вищенаведеного зазначаємо, що міжнародна форма захисту прав визначається як самостійна форма захисту права, яка володіє певними характерними лише для неї ознаками, такими як: наднаціональність, найвища та остаточна юридична сила рішення суб'єкта, який знаходиться в основі такої форми захисту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
2. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2001. Т. 4. 941 с.
3. Тлумачний словник української мови / за ред. Д.Г. Гринчишина. Київ : Освіта, 1999. 299 с.
4. Болгова В.В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Уфа, 2000. 38 с.
5. Свердлык Г.А. Защита и самозащита гражданских прав : учеб. пособие / Г. А. Свердлык, Э. Л. Страунинг. Москва : Лекс-Книга, 2002. 208 с.
6. Желіховська Ю.В. Нотаріальна форма захисту цивільного права та охоронюваного законом інтересу. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2 (38). С. 163–171.
7. Бондар Т.В. Деякі проблеми захисту цивільних прав у договірних зобов'язаннях. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2 (22). С. 113–118.
8. Стецюк Л.Л. Самозахист як форма захисту цивільних прав. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 151–158.
9. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 20 с.
10. Голосніченко І.П. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / І.П. Голосніченко. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 268 с.
11. Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел. Свердловск, 1973. 124 с.
12. Венедіктова І.В. Форми захисту охоронюваних законом інтересів. *Підприємство, господарство і право*. 2011. № 10. С. 26–29.
13. Харитонов Є.О. Цивільне право України : підручник / Є.О. Харитонов, Н. О. Саніахметова. Київ : Істина, 2003. 776 с.
14. Лаврін О. Захист прав суб'єктів господарювання, його форми та способи. *Підприємство, господарство і право*. 2002. № 11. С. 56–59.
15. Посикалюк О.О. Захист особистих немайнових прав фізичної особи Європейським судом із прав людини. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3. С. 124–128.
16. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.06.2021).
17. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 року № 475/97-ВР / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 03.06.2021).